

Трибуна молодого вченого

Денис Моїсеєнко,

аспірант кафедри теорії та історії
держави і права

Класичного приватного університету

УДК 342.2

Політичний режим постсоціалістичної України як елемент форми перехідної держави

Протягом всього періоду незалежності політичний режим України перебуває у стані безперервної трансформації: від повільної лібералізації тоталітарного режиму «радянського типу» кінця 80-х, через стихійну демократизацію початку 90-х до олігархічного авторитаризму часів президентства В. Ф. Януковича [1]. Останній, як відомо, призвів на рубежі 2013-2014 рр. до тих трагічних подій, які, в свою чергу, стали катализатором активного революційного руху проти цього режиму, що мав на меті встановлення в країні демократії за європейськими стандартами. Від того часу минуло два роки. Нажаль, українські вчені [1], [2] та міжнародні правозахисні організації [3], [4] вимушені констатувати, що політичний режим сучасної України далекий від демократичного. Більше того, він залишається змішаним, тобто таким що сполучає у своїм змісті, як авторитарні такі і демократичні ознаки. Це пояснюється багатьма причинами, комплекс яких зумовлений насампе-

ред специфікою перехідного періоду, в якому знаходиться сьогоднішня постсоціалістична Україна. У цьому контексті дослідження політичного режиму як одного з найважливіших елементів форми сучасної української держави набуває особливої актуальності.

Стан розробки проблеми. Проблемі політичного режиму в Україні присвячено досить багато публікацій, але переважна більшість з них на рівні статей [1], [2], [5], [6], [7] політологічного характеру, які носять на собі дисциплінарний відбиток політичної науки. Це, по-перше, проявляється насамперед у висвітленні політичного режиму, інших елементів форми держави: форми правління та форми державно-територіального устрою, відокремлено, не у взаємозв'язку в системі елементів форми держави, а по-друге, без особливої акцентуації на специфіку сутнісних і формальних характеристик перехідної постсоціалістичної держави, якою є сучасна Україна.

З огляду на це, метою даної статті є детальний аналіз політичного режиму України в якості елементу форми держави та визначення його особливостей з урахуванням специфіки перехідних трансформаційних процесів, характерної для постсоціалістичних держав.

Вихідним пунктом здійсненого дослідження є поняття «форма держави», яку (при усьому різноманітті відповідей на це питання), переважна більшість державознавців розуміють як соціально-владну систему, що відображає істотні ознаки держави як політичної, структурної й територіальної організації суспільства. В більш конкретизованому вигляді форма держави – спосіб існування та вираження змісту держави, який зовнішньо відображається в історично зумовленій системі структурно-інституціональної і територіальної організації державної влади, в способах і методах її реалізації [8, с. 59]. Форма держави – цілісне явище, яке складається з взаємопов'язаних елементів та являє собою спосіб існування та вираження змісту держави. Виходячи з філософського розуміння системності, будь-яка система складається з взаємопов'язаних елементів. З іншого боку, кожен з елементів системи є її структуруючим компонентом, без якого вона не може існувати. Так, форма держави також має певну кількість елементів, що здійснюють взаємодію один з одним. Багато хто з теоретиків, які досліджували форму держави, зазначають, що домінантне становище у системі форми держави належить комбінації політичного режиму та форми правління. Форма ж державно-територіального устрою має «залежне» становище та змінюється під впливом перших двох елементів [9].

Однією з проблем дослідження політичного режиму є невизначеність з назвою цього елементу форми держави. Перша група авторів (їх більшість) іменує його політичним режимом, інші – державним, треті отожднюють перший з другим і, як ре-

зультат, використовують термін державний (політичний) режим, четверті називають його політико-державним, а п'яті – державно-політичним [8, с. 66]. Ми погоджуємось із позицією тих авторів, які вважають політичний режим системою способів і методів здійснення політичної влади, що є результатом проявлених у конкретній соціальній практиці сукупних вольових дій державних, суспільно-політичних та інших соціальних сил [8, с. 64] та виділяють у його змісті два складових: соціально-політичний та державно-політичний режими. Соціально-політичний режим – система способів і методів здійснення політичної влади самими широкими соціальними силами (як державними, так і позадержавними), який відображає «внутрішню» форму держави, а державно-політичний режим – система методів та способів здійснення політичної влади державними органами державної влади – разом зі формою державного правління та формою державно-територіального устрою відображають «зовнішню» форму держави.

Предметом безпосереднього дослідження ми обрали соціально-політичний режим, який в політологічній та юридичній літературі зазвичай визначають політичним режимом. Якщо звернутись до класифікації політичних (соціально-політичних) режимів, то більшість дослідників пропонує їх поділ на: демократичні, авторитарні і тоталітарні [10, с. 150], [11, с. 213]. Але така класифікація, на нашу думку носить більшою мірою формальний характер, оскільки складена без урахування історичних умов, що зумовили темпоральні і змістовні характеристики політичного режиму.

Багато хто з дослідників поділяє політичні режими на демократичні та недемократичні (дехто застосовує термін «антидемократичні») [12, с. 179]. Німецький політолог Р. Дарендорф, поділяючи всі державні утворення на демократичні і антидемократичні, дійшов висновку, що

внаслідок поступової демократизації суспільство «класової боротьби» стає суспільством громадян, в якому хоча й присутня нерівність, однак створене загальне для всіх підґрунтя, завдяки якому можливе цивілізоване суспільне буття [13, с. 97]. На нашу думку, термін «недемократичні» в цьому розумінні є більш влучним з семантичної точки зору, оскільки латинський префікс «анти-» не аналогічний за значенням українському префіксу «не-», а скоріш, аналогічний прикметнику «протилежний». Наприклад, неможна сказати, що певні гібридні режими повністю антонімують демократії, однак демократичними їх також назвати неможна. Певна наступність та наявність незмінних змістовних характеристик дають змогу звести різноманіття політичних режимів до цих двох типів. Така класифікація має певні переваги над іншими. По-перше, поділ режимів на демократичні і недемократичні має певне змістовне навантаження у концепції лінійного розвитку держави та суспільства від держави станово-кастового суспільства до держави громадянського суспільства, оскільки першій притаманні недемократичні режими, а другій, навпаки, демократичні. На думку М. Дюверже та С. Хантінгтона, сутність політичного режиму залежить від соціально-економічного розвитку країни. Тоталітарні системи існують при низькому рівні соціальної активності, політико-економічного розвитку, у той час, коли плюралістична демократія відповідає високому рівню індустріалізації [11, с. 216]. Тобто, при такій класифікації можна вести мову не просто про види політичних режимів, а про історично зумовлені типи політичних режимів. По-друге, в умовах ліберальної парадигми, що є панівною не лише у сучасній вітчизняній науці, а й у державі та суспільстві, така класифікація є найбільш виправданою з точки зору дослідження демократичного політичного режиму у порівнянні з іншими різновидами режиму.

Понад 30 років політичний режим на території спочатку Української РСР, а потім незалежної України, зазнає певних змін. Цей процес є цілком закономірним, якщо мати на увазі, що пострадянські та інші постсоціалістичні країни знаходяться у перманентному перехідному процесі від держави традиційного (кастово-станового) суспільства до держави нового (громадянського) суспільства [14]. Перехідний період є довготривалим явищем, що умовно поділяється на чотири етапи:

- 1) етап демонтажу елементів старої влади та (або) зародження елементів влади нового типу;
- 2) етап оформлення перехідної держави;
- 3) етап конституювання нового строю;
- 4) етап інституціоналізації держави.

На думку одного з провідних на пострадянському просторі спеціалістів з питань перехідної держави В. Сорокіна, перехідний період в середньому триває протягом циклу життєдіяльності трьох поколінь громадян [15]. Точні часові межі етапів цього періоду «індивідуальні» для кожної країни: вони зумовлені історичними факторами, культурними, соціальними, економічними особливостями, менталітетом народу тощо. Наочно це підтверджується, з одного боку, досвідом постсоціалістичних країн Центральної Європи, які пройшли цей етап щонайбільше за 8-10 років, а з іншого – постсоціалістичних країн Середньої Азії, де він триває до цього часу. Разом з тим піддаються науковому визначенню загальні закономірності прояву початку і завершення переходу, інтенсивності перехідних процесів і тривалості перехідного періоду. Неможливо розрахувати точні часові межі проходження еволюційної трансформації форми держави, однак, можна створити її теоретичну схему. Зокрема, відносно політичного режиму, схематичний перехід виглядає наступним чином: тоталітарний → авторитарний →

послаблений авторитарний → недосконалий демократичний → демократичний.

Більш предметно слід зазначити, що на першому етапі відбувається демонтаж тоталітарного соціально-політичного режиму. Це здійснюється завдяки лібералізації режиму діючою владою під тиском соціальних, історичних, внутрішньо- та зовнішньоекономічних факторів. Через демократичні вибори формується представницький орган законодавчої влади. Однак, на цьому етапі глава держави (президент) наділений широкими повноваженнями щодо призначення уряду, нормотворчості, впливу на всі гілки влади тощо. Такий його статус пов'язаний з необхідністю консолідації сил влади та суспільства з метою подолання кризових явищ перехідного періоду. Такої думки у своїх працях дотримуються російський вчений В. Чиркін [16], казахський політолог Г. Іскакова [17], українська вчена О. Поклонська. Остання зокрема зазначає, що «безпосередній перехід до демократії розвинутого типу неможливий без необхідних авторитарних форм і методів управління суспільством. Неминучий і досить тривалий етап змішаного правління, за якого можуть скластися та ефективно запрацювати демократичні інститути влади. Авторитаризм перехідного періоду може подолати негативні наслідки стихійної демократизації, які обернулися політичною відчуженістю та соціально-економічною кризою» [18]. Інший український теоретик В. Сухонос з цього приводу підкреслює, що «вміле поєднання авторитарних і демократичних елементів, сильної державної влади і її підконтрольності громадянам стає найважливішим практичним завданням на шляху успішної модернізації і конструктивного реформування суспільства» [19].

Важливою ознакою здійснення державної влади авторитарними методами у перехідний період є делегування парламентом частки своїх законодавчих функцій виконавчій вла-

ді. На своєму етапі перехідного процесу, це явище є позитивним, оскільки президентська та відомча нормотворчість дозволяє невідкладне вирішення важливих для держави питань без затягування через формальну парламентську законодавчу процедуру. Однак, в подальшому, від такої практики держава повинна відмовлятися, оскільки існує ризик підміни національного законодавства підзаконними нормативними актами, поступової узурпації повноважень законодавчої влади виконавчою, появи підзаконних нормативних актів, що суперечать законодавству. З метою недопущення вказаних ризиків, поперше, у державі повинна формуватися незалежна судова влада, що здійснюватиме судовий контроль за відомчою нормотворчістю, по-друге, під час правозастосовної діяльності необхідно додержуватися принципу верховенства закону над підзаконним актом.

Авторитарні методи перехідної влади – «двосічний» інструмент. Як ми бачимо з досвіду України, інших колишніх радянських республік, затягування із лібералізацією цих методів призводить до певних бюрократичних деформацій, відсутності гласності, непомірного розростання державного апарату, корупції, розмивання меж державної влади. Згодом, існує вірогідність спроби авторитарної влади «загнати» демократичні тенденції у стан стагнації, з якого можливі два виходи: 1. Фактична відмова від переходу до реальної демократії та формування на більш-менш тривалий час держави із авторитарним режимом; 2. Нагнітання невдоволення широких мас громадян новим державним курсом та революційна зміна політичного режиму «знизу».

Обидва ці варіанти, на нашу думку, не несуть конструктиву для розвитку держави. Якщо з першим все більш-менш зрозуміло, то революційний поштовх до подальшої демократизації не обов'язково призведе до очікуваних результатів. Непоодинокі приклади новітньої історії вказують

на те, що докорінний демонтаж соціально-державних інститутів, повне «перезавантаження» суспільних відносин, стрибкоподібні переходи від одного стану до іншого є «маршрутом з непередбачуваним результатом». Навпаки, еволюційна форма соціально-політичних перетворень створює відповідну базу для відносно мирної, поступової трансформації. Зокрема, політичні події, які зараз відбуваються в українському суспільстві (порушення територіальної цілісності держави, радикалізація суспільства, гострі суперечності на національному ґрунті), вважаємо, є саме наслідком відсутності чіткого плану еволюційного реформування усіх елементів форми держави.

Корисним у цьому відношенні є досвід прибалтійських республік, Польщі, Чехії та інших постсоціалістичних країн, які в відносно короткий термін здійснили демонтаж тоталітарного спадку, після чого одразу обрали вектор на децентралізацію влади, а провідну роль передали представницькому законодавчому органу.

За умови, якщо влада намагатиметься продовжувати перехідний процес еволюційним шляхом, не вдаючись до крайнощів, держава поступово перейде до наступного етапу перехідного періоду, де має відбуватися певна лібералізація політичного режиму: деякі з президентських повноважень передаються до представницького законодавчого органу, розпочинається «балансування» системи стримувань та противаг і як наслідок – встановлення режиму послабленого авторитаризму. На заході, а останнім часом і у вітчизняній науці, такі режими визначають як гібридні [20], [21], [22], [23], але застосування терміну «гібридний» до цього різновиду політичного режиму було б не зовсім коректним, оскільки «гібридність» у цьому контексті має під собою поєднання в одному явищі ознак тоталітарного та демократичного режимів. З цієї позиції всі проміжні

режими між тоталітаризмом та демократією є гібридними.

На третьому та четвертому етапах відбувається подальша демократизація режиму. Удосконалюється законодавча база щодо захисту прав людини. Здійснюються реформи у сфері правосуддя, правоохоронній діяльності, пенітенціарній системі. Поетапно активізується боротьба із корупційними проявами влади. Здійснюється лібералізація інформаційного простору. Паралельно реформується соціально-економічна сфера. Це, зокрема, встановлення додаткових соціальних гарантій населенню, лібералізація підприємницької діяльності, реформування контролюючого механізму держави. На цьому етапі з певними застереженнями можна казати про набрання політичним режимом ознак демократичного. Однак, до завершення вказаних вище та багатьох інших реформ, його неможна вважати цілком демократичним. Тому, на нашу думку, можна його визначити як недосконалу демократію. Цей термін був обраний нами серед інших «демократій з прикметниками» [24], оскільки поняття «недосконала» своїм змістом охоплює більшість інших термінів, запропонованих для такого різновиду політичного режиму, а також «містить натяк» на можливість та необхідність подальшого вдосконалення явища.

Проведені дослідження дозволяють стверджувати, що наявність гібридного соціально-політичного режиму у сучасній Україні – історична закономірність. Перехід України до другого етапу суспільно-державної трансформації, про що свідчать, зокрема, зміни до Конституції (Закон України від 21.02.2014 №742-VII), зумовлює необхідність відмови від авторитарних методів здійснення державної влади, які історично притаманні першому етапу перехідного періоду. Однак, в умовах озброєного протистояння на сході країни, зовнішнього політичного тиску, залежності від консультативної та фінансової допомоги розвинених країн, за наяв-

ності неконсолідованої владної еліти, відсутні умови для радикальної демократизації. Тим більше, що, покоління українських громадян, яке народилося за часів незалежності України, та яке є вільним від «радянської» ментальності, зараз лише починає активно висловлювати свою політич-

ну позицію. Як не прикро це усвідомлювати, на нашу думку, політичний режим України протягом найближчих декількох років залишиться у стані повільної трансформації від авторитаризму до «недосконалої» демократії.

Список використаних джерел

1. *Томахів В.* Трансформація політичного режиму в незалежній Україні: загальні тенденції, особливості дефініцій / В. Томахів // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2014. – Вип. 19. Ч. 1. – С. 336–342.
2. *Мацієвський Ю.* Зміна влади чи зміна режиму? / Ю. Мацієвський [Електронний ресурс] / Сайт інформаційного електронного періодичного видання zaxid.net. – 2015. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?zmina_vladi_chi_zmina_rezhimu&objectId=1362975.
3. *Freedom house: Reports* [Електронний ресурс] / Портал міжнародної правозахисної організації Freedom house. – Режим доступу: <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2015/ukraine>.
4. *Amnesty International report 2014/15 : The state of the world's human rights* [Електронний ресурс] / Портал міжнародної правозахисної організації Amnesty International. – Режим доступу: <https://www.amnesty.org/en/documents/pol10/0001/2015/en/>.
5. *Міненкова Н.* Політичний режим незалежної України: характеристика змін. / Н. Міненкова // Освіта регіону. – 2011. – №4. – С. 150–156.
6. *Трач А. С.* Політичний режим пострадянської України: між поліцентризмом та моноцентризмом / А. С. Трач // Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 55. – С. 154–162.
7. *Редькіна Г.* Особливості політичного режиму в Україні. / Г. Редькіна // Наукові записки ІІІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – 2012. – Вип. 6(62). – С. 224–233.
8. *Теорія держави і права : навч. посіб.* / С. К. Бостан, С. Д. Гусарев, Н. М. Пархоменко та ін. – К. : ВЦ «Академія», 2013. – 348 с.
9. *Арзамаскин Н. Н.* Теоретико-методологические основания возникновения, становления и развития формы российского государства : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.01 / Н. Н. Арзамаскин. – Ульяновск., 2008. – 413 с.
10. *Цыганков А. П.* Современные политические режимы : структура, типология, динамика / А. П. Цыганков. – М., Интерпракс, – 1995. – 296 с.
11. *Радченко О. В.* Ціннісний вимір трансформації державно-політичного режиму в Україні : дис. ... доктора наук з державного управління : 25.00.02 / О. В. Радченко. – Запоріжжя., 2010. – 465 с.
12. *Актуальні проблеми теорії держави і права : навч. посіб.* Ч. 1. Актуальні проблеми теорії держави / С. М. Тимченко, С. К. Бостан та ін. – К., 2008. – 288 с.
13. *Гукешоков М. Х.* Форма государства : основание и проблемы классификации. / М. Х. Гукешоков. – Нальчик, – 2001. – 127 с.
14. *Бостан С. К.* Форма правління сучасної держави : теоретико-правові засади : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / С. К. Бостан. – Запоріжжя, 2008. – 489 с.
15. *Сорокин В. В.* Государственность переходного периода: теоретические вопросы : автореф. дис... канд. юр. наук : спец. 12.00.01 / В. В. Сорокин. – Екатеринбург, 1999. – 24 с.

16. Чиркин В. Е. Феномен постсоциалистического государства [Электронный ресурс] / В. Е. Чиркин // Российский юридический журнал. – 2008. – № 4. – Режим доступа: http://www.ruzh.org/rlj/2008/2008_4/DJVU/1779.pdf.

17. Исакова Г. Политичні процеси на пострадянському просторі: тенденції, протиріччя, перспективи [Електронний ресурс] / Г. Исакова // Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9052/13-Isakova.pdf?sequence=1>.

18. Поклонська О. Ю. Пострадянський розвиток держави та права в Україні : автореф. дис...канди. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. Ю. Поклонська. – К., 2007. – 22 с.

19. Сухонос В. В. Сутність та функції авторитарного державного режиму в умовах переходу до демократії (теоретико-методологічний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / В. В. Сухонос. – К., 2000. – 16 с.

20. Menocal A. R. and others. Hybrid regimes and the challenges of deepening and sustaining democracy in developing countries. / A.R. Menocal // South African Journal of International Affairs. – Vol. 15. – No. 1. – 2008. – p. 29–40

21. Morlino L. Hybrid regimes or regimes in transition? / L. Morlino. – Madrid.: Fundaciyn para las Relaciones Internacionales y el Diólogo Exterior., 2008. – 26 p.

22. Шипунов Г. В. Теоретико-методологічні засади аналізу гібридних політичних режимів : український контекст / Г. В. Шипунов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. : Політичні науки. – 2008. – Вип. 3. – С. 89–102.

23. Ремізов А. Гібридний політичний режим : деякі проблеми концептуалізації [Електронний ресурс] / А. Ремізов // Освіта регіону. – № 3. – 2012. – Режим доступу: <http://social-science.com.ua/article/848>. – Назва з екрана.

24. Collier D. Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research / Collier D., Levitsky S. // World Politics. – 1997. – Vol. 49. – № 3. – P. 430–451.

Моїсеєнко Д. М. Політичний режим постсоціалістичної України як елемент форми перехідної держави

В статті розглянутий політичний режим України як елемент форми держави з урахуванням специфіки, яка притаманна перехідному суспільству. Запропонована теоретична схема послідовних трансформацій політичного режиму, які відповідають певним етапам перехідного періоду. Досліджені особливості, притаманні політичному режиму на кожному з цих етапів.

Ключові слова: перехідна держава, держава перехідного періоду, перехідний період, постсоціалістична держава, політичний режим.

Моїсеєнко Д. Н. Политический режим постсоциалистической Украины как элемент формы переходного государства

В статье рассмотрен политический режим Украины как элемент формы государства с учетом специфики, присущей переходному обществу. Предложена теоретическая схема последовательных трансформаций политического режима, которые соответствуют определенным этапам переходного периода. Исследованы особенности, присущие политическому режиму на каждом из этих этапов.

Ключевые слова: переходное государство, государство переходного периода, переходный период, постсоциалистическое государство, политический режим.

Moiseyenko D. The political regime of the post-socialist Ukraine as an element of the form of transitional state

The political regime of Ukraine as the element of the form of the state was under consideration in this article. The theoretical scheme of the sequential transformation of political regime during the transition period is suggested. The features of the transitional political regime were determined.

Key words: transitional state, transformation of the state, transition period, post-socialist state, political regime.